

ks. Piotr Kroczek

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Mała architektura sakralna w optyce prawa polskiego i kanonicznego

W ostatnim czasie można zauważyć wzrost aktywności duszpasterzy i wiernych świeckich w realizacji pragnienia fundowania i budowy krzyży, pomników, figur, tablic pamiątkowych o tematyce religijnej czy religijno-patriotycznej. Wypada przypomnieć, że tego rodzaju inwestycje podlegają regulacji zarówno państwowej, jak i kościelnej. Zastosowanie się do nich może pomóc w uniknięciu różnego rodzaju perturbacji proceduralnych i niepożądanych konsekwencji prawnych, które mogą przyciemnić szlachetne intencje pomysłodawców¹.

Niniejszy artykuł ma w tym pomóc poprzez kompleksową prezentację regulacji dotyczących obiektów małej architektury związanych z kultem religijnym (art. 3 pkt 4 lit. a ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane²), czyli tzw. małej architektury sakralnej.

¹ Jak to przykładowo miało miejsce w przypadku figury Chrystusa Króla w Ustroniu, na terenie diecezji bielsko-żywieckiej. Zob. informacja na portalu Radia „Anioł Beskidów”, [w:] http://www.aniolbeskidow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=265:24-metrowa-figura-chrystusa-stana-w-ustroniu&catid=64:wiadomosci&Itemid=1 (8.08.2011), czy notatki prasowe w „Gazecie Wyborczej”: http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,9642094,Kolejny_ogromny_Chrystus_Nowa_24_metrowa_figura_w.html (8.08.2011) oraz w „Dzienniku Zachodnim”: <http://www.dziennikzachodni.pl/wiadomosci/413778,pomnik-chrystusa-w-ustroniu-do-rozbiorki,id,t.html> (8.08.2011).

² Dz. U. z 2010 r. nr 243, poz. 1623 ze zm. [dalej jako: p.b.].

Desygnaty nazwy „mała architektura sakralna”

Od razu trzeba zauważyć, że mogą zaistnieć problemy w dokonywaniu kwalifikacji danego obiektu do zbioru desygnatów terminu „mała architektura sakralna”. Rozwiązanie tej trudności musi dokonać się na początku rozważań, z uwagi na to, że ma ono duże znaczenie praktyczne, jest bowiem związane wyborem określonego trybu postępowania. Niektóre obiekty budowlane mogą być zrealizowane jedynie na mocy decyzji o pozwoleniu na budowę³. Są też i takie obiekty, które są zwolnione z obowiązku uzyskania tego pozwolenia⁴. Poniżej zostanie rozważona sytuacja obiektów wprost wyliczonych w p.b., jako obiektów małej architektury, a także „pomnik” i „płyta pamiątkowa”.

Definicja ustawowa

Ustawodawca obiekt małej architektury zdefiniował przed wszystkim przez podanie przykładowego wyliczenia należących do tej nazwy desygnatów. Należy więc, posługując się komentarzem do p.b., powiedzieć, że obiekt małej architektury to „obiekt użytkowy o różnorodnym przeznaczeniu i sposobie wykorzystania”⁵.

Wspomniana ustawa stanowi, że takim obiektem, w omawianym w tym artykule kontekście, jest niewielki obiekt, a w szczególności obiekt związany z kultem religijnym, taki jak: kapliczka, krzyż przydrożny, figura (art. 3 pkt 4, b.p.). Trzeba zaznaczyć, że nie jest to wyliczenie pełne, lecz jedynie przykładowe. Świadczy o tym wyrażenie „w szczególności” użyte w tym przepisie. Można powiedzieć, że to zaliczenie danego obiektu na podstawie jego religijnego charakteru do odpowiedniego zbioru jest stosunkowo proste.

Problemy mogą pojawić się przy podstawach kwalifikacji inwestycji do obiektów małej architektury, jako „niewielkiego obiektu” (art. 3 pkt 4, p.b.).

³ Tak jest w przypadku „pomników”, które zgodnie z przepisem art. 18 ust. 2 pkt 13 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1990 nr 16, poz. 95 ze zm.) mogą być wniesione jedynie po podjęciu odpowiedniej uchwały. Decyzja należy do wyłącznej właściwości rady gminy.

⁴ Tak jest z obiektami małej architektury, które są zwolnione z obowiązku uzyskania tego pozwolenia na podstawie art. 29 ust. 1 pkt 22 p.b.

⁵ R. Godlewski, H. Kisilowska, M. Łączmańska, W. Nosek, D. Sypniewski, A. Woźniak, C. Woźniak, *Prawo budowlane z umowami w działalności inwestycyjnej. Komentarz*, red. H. Kisilowska, Warszawa 2008, s. 25.

To ustawowe sformułowanie nie jest precyzyjne, a ustawodawca nie podaje nawet w przybliżeniu znaczenia terminu „niewielki obiekt”.

Może więc zrodzić się pogląd, że obiekt dzięki swoim cechom charakterystycznym mógłby być zaliczony do „obiektów małej architektury”, jednak z racji dużych rozmiarów nie może być zaliczony do „obiektów małej architektury”, lecz do „budowli” (art. 3 pkt 3 p.b.)⁶. Aby z przedstawianym sądem skutecznie polemizować, trzeba odwołać się do słusznego zdania, że ocena, iż obiekt jest „niewielki” nie może polegać tylko na stwierdzeniu jego bezwzględnych wymiarów (wysokości, szerokości, długości), ale wymaga odniesienia wielkości planowanego obiektu do jego usytuowania w konkretnej przestrzeni. Pewne znaczenie ma porównanie wysokości otaczających budowli oraz wielkości terenu, na którym ma być umiejscowiona inwestycja, jak również rodzaj przyjętej konstrukcji. Można powiedzieć, że nieprecyzyjna definicja ustawowa „obiektu małej architektury” powoduje to, że należy ją interpretować indywidualnie, odnosząc do danego stanu faktycznego sprawy⁷.

Pomnik

Prawnie niejasna jest sytuacja w przypadku „pomnika”. Jest on bowiem wprost w ustawie zaliczany do „budowli”, czyli obiektów budowlanych niebędących budynkiem lub obiektem małej architektury (art. 3 ust. 4 p.b.). Prawo budowlane nie podaje jednak dokładnej definicji „pomnika”.

Można, posiłkując się wyrokiem Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 20 lipca 2005 roku OSK 1816/04, uznać, że „pomnikiem” jest każde dzieło czy obiekt wzniesiony dla upamiętnienia określonej osoby czy też osób lub wydarzenia historycznego. Takie rozumienie koresponduje z ustawą z dnia 21 stycznia 1988 roku o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa⁸, w której art. 4 nakazuje, aby organy właściwe w sprawach wydawania ze-

⁶ Por. tamże, s. 26.

⁷ Zob. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z 20.07.2006, sygn. akt II SA/Bk 213/06; Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 30.09.2005, sygn. akt VII SA/Wa 125/05; Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi z 20.05.2008, sygn. akt II SA/Ld 209/08.

Cytowane w artykule wyroki dostępne są w Centralnej Bazie Orzeczeń Sądów Administracyjnych pod adresem: <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/cbo/query> (8.08.2011).

⁸ Dz. U. 1988 nr 2, poz. 2 ze zm.

zwoleń na wykonanie trwałych znaków i obiektów upamiętniających walki i męczeństwo, zasięgały opinii Rady przed wydaniem decyzji⁹.

Dla określenia formy pomnika, co ma znaczenie dla kwalifikacji obiektu, wypada także przytoczyć definicję słownikową terminu „pomnik”. Zgodnie z nią „pomnik” to

dział rzeźbiarskie lub architektoniczno-rzeźbiarskie wzniesione dla upamiętnienia osoby lub zdarzenia historycznego, w formie posągu lub grupy rzeźb, kolumny, obelisku, budowli, czasem sztucznie usypanego wzgórza (kopiec) lub naturalnego głazu; odrębną odmianą jest pomnik nagrobny (nagrobek)¹⁰.

Wynika z tego, że „pomnik” może mieć formę „posągu”. A skoro „posąg” to „statua, pełnoplastyczna rzeźba przedstawiająca postać ludzką”¹¹, to konsekwentnie trzeba stwierdzić, że jest to wyrażenie bardzo zbliżone – czy nawet identyczne – do terminu „statua” lub „figura”¹².

Mając te ustalenia na względzie, uzasadnione jest, jak się wydaje, przyjęcie takiej oto wykładni, w której pomnik, jeżeli jest w formie figury oraz został wzniesiony dla upamiętnienia osoby lub zdarzenia historycznego wymaga zakwalifikowania go do zbioru „pomników”, czyli w konsekwencji do „budowli” (art. 3 ust. 4 p.b.). Jeżeli natomiast pomnik w formie figury jest związany z kultem religijnym, należy uważać go za „obiekt małej architektury” (art. 3 ust. 6 p.b.).

Płyta pamiątkowa

Termin „płyta pamiątkowa” można zdefiniować jako ozdobny, płaski element, zwykle wykonany z metalu lub kamienia, przytwierdzony do ściany lub innej powierzchni ze stosownym napisem upamiętniającym osobę lub wydarzenie. Przyjmując taką definicję, można *prima facie* stwierdzić – z uwagi na podobieństwo celu wzniesienia i kontekstu historycznego, o jakim mówi zwykle treść napisu na płycie pamiątkowej – że jest to pewien rodzaj pomnika. W rezultacie płyta pamiątkowa powinna być kwalifikowana nie jako „obiekt małej architektury”, lecz jako „budowla”.

⁹ Por. art. 3 pkt 3 tejże ustawy, gdzie do zadań Rady należy w szczególności m.in. „ocenianie stanu opieki nad miejscami i trwałymi obiektami pamięci narodowej, a w szczególności nad pomnikami”.

¹⁰ Hasło: *pomnik*, [w:] *Portal PWN*, wersja 1.4, Warszawa 2003.

¹¹ Hasło: *posąg*, [w:] tamże.

¹² Zob. hasła: *posąg*, *figura*, [w:] *Słownik wyrazów bliskoznacznych PWN*, wersja 1.0, Warszawa 2006.

Polemizować z powyższym rozumowaniem można, przytaczając argumentację z wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z dnia 21 września 2004 roku, sygn. akt II SA/Bk 469/04. Stwierdzono w nim, że tablica pamiątkowa nie jest pomnikiem w rozumieniu, w jakim termin „pomnik” zastosowano w art. 3 pkt 3 p.b., a skoro tak, to „umieszczenie tablicy pamiątkowej na elewacji budynku nie jest tożsame z pojęciem wzniesienia pomnika”. Wypada także zwrócić uwagę na różnice przedmiotowe między oboma pojęciami, zaliczające wyłącznie „pomnik” do „budowli” w rozumieniu p.b. „Różnic tych nie eliminuje fakt, że zarówno tablice pamiątkowe, jak i pomnik zwykle są wyrazami pamięci i kultu dla postaci czy wydarzeń historycznych, tj. że umieszczeniu tablicy i wznoszeniu pomnika przyświecać mogą takie same cele”¹³. Jasne jest więc, że „nie do przyjęcia jest taka wykładnia przepisu art. 18 ust. 2 pkt 13 ustawy o samorządzie gminnym, żeby pod pojęciem «pomnika» rozumieć również tablice pamiątkowe”¹⁴. Oznacza to, iż trzeba przyjąć, że tablica pamiątkowa jest obiektem małej architektury, a nie budowlą, ze wszystkimi prawnymi konsekwencjami tej konstatacji. Gdy treść tablicy pamiątkowej ma konotację religijną, jest to wówczas bez wątpienia obiekt małej architektury sakralnej.

Regulacje państwowe

dotyczące wznoszenia obiektów małej architektury

oraz odnoszące się obiektów zabytkowych i ich otoczenia

Regulacje państwowe dotyczące wznoszenia obiektów budowlanych, a za takie uważane są obiekty małej architektury, określa p.b. (zob. art. 3 pkt 1 lit. c). W zależności od miejsca wznoszenia obiektu, to znaczy czy jest to teren prywatny, czy też publiczny, wspomniane unormowania są odmienne.

Wymienione obiekty można wznieść na terenie prywatnym bez załatwiania urzędowych formalności, bowiem zgodnie z art. 29 ust. 1 p.b. pozwolenia na budowę nie wymaga budowa obiektów małej architektury. Wystarczy, jeżeli właściciel terenu wyrazi zgodę na wykonanie inwestycji.

¹³ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z 21.09.2004, sygn. akt II SA/Bk 469/04.

¹⁴ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 20.07.2005 OSK 1816/04.

W miejscach publicznych budowa obiektów małej architektury wymaga dokonania zgłoszenia właściwemu organowi (art. 30 ust. 1 pkt 4 p.b.). W tym przypadku przez termin „właściwy organ” należy rozumieć zgodnie z art. 3 pkt 20 organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego stosownie do ich właściwości, określonej w rozdziale 8 p.b., czyli organy na poziomie starostwa: powiatowy inspektor nadzoru budowlanego i województwa: wojewódzki inspektor nadzoru budowlanego jako kierownik wojewódzkiego nadzoru budowlanego (art. 80 ust. 2 p.b.).

Zgodnie z p.b. w zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia, do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2 (czyli oświadczenie, pod rygorem odpowiedzialności karnej), o posiadanym prawie do dysponowania nieruchomością na cele budowlane oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane przez odrębne przepisy. Oznacza to, że w praktyce potrzebna jest też zgoda władz lokalnych, bo trzeba mieć prawo do dysponowania miejscem publicznym na cele budowlane.

W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia wnosi sprzeciw, w drodze decyzji (art. 30 ust. 2 p.b.). W przypadku zgłoszenia budowy obiektów małej architektury w miejscach publicznych należy ponadto przedstawić projekt zagospodarowania działki lub terenu, wykonany przez projektanta posiadającego wymagane uprawnienia budowlane (art. 30 ust. 4 p.b.).

Zgłoszenia, o którym mowa należy dokonać przed terminem zamierzonego rozpoczęcia robót budowlanych. Do wykonywania robót budowlanych można przystąpić, jeżeli w terminie 30 dni od dnia doręczenia zgłoszenia właściwy organ nie wniesie w drodze decyzji sprzeciwu i nie później niż po upływie 2 lat od określonego w zgłoszeniu terminu ich rozpoczęcia (art. 30 ust. 5 p.b.).

Można dodać, że zgodnie z art. 30 ust. 6 p.b. właściwy organ wnosi sprzeciw, jeżeli przykładowo: 1) zgłoszenie dotyczy budowy lub wykonywania robót budowlanych objętych obowiązkiem uzyskania pozwolenia na budowę, czyli nie mieści się w zbiorze obiektów określanych jako mała architektura; 2) budowa lub wykonywanie robót budowlanych objętych

zgłoszeniem narusza ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub inne przepisy.

Dla ukazania pełnego obrazu sytuacji prawnej wypada dodać, że umieszczenie tablicy pamiątkowej na elewacji budynku wymaga też zgody właściciela tego budynku, bowiem własność podlega ochronie wynikającej z art. 64 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku¹⁵ i może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza to istoty prawa własności.

Trzeba pamiętać, że przytoczone wyżej regulacje są modyfikowane poprzez ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁶. Zarówno zabytek nieruchomy, jak i otoczenie zabytku wpisanego do rejestru może znaleźć się w rejestrze na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 9 ust. 1 i ust. 2 o.o.z.). Otoczenie, zgodnie z definicją ustawową, to teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych (art. 3 pkt 15 o.o.z.). W konsekwencji opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie (art. 5 pkt 3 o.o.z.).

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 i pkt 2 przytaczanej ustawy pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga zarówno prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, jak i wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku.

Przykładowo, w przypadku tablic pamiątkowych trzeba pamiętać, że stosownie do art. 36 ust. 1 pkt 10 tej ustawy umieszczenie tablic na zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków¹⁷. Kto bez pozwolenia umieścił na zabytku wpisanym do rejestru tablicę, podlega karze grzywny, zgodnie z art. 118 tejże ustawy.

¹⁵ Dz. U. 1997 nr 78, poz. 483 ze zm.

¹⁶ Dz. U. 2003 nr 162, poz. 1568 ze zm. [dalej jako: o.o.z.].

¹⁷ Jeżeli tablica ta dotyczyła by upamiętnienia historycznych wydarzeń i miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa Narodu Polskiego, to zgodnie z art. 4 ustawy z dnia 21 stycznia 1988 r.

Regulacje kościelne dotyczące architektury sakralnej i wystroju kościołów

Zasady ogólne

Kościół zawsze był otwarty na różne style w sztuce i „nie uważał żadnego stylu za swój własny” (SC¹⁸ 123). Jednak „słusznie uważał się jakby za arbitra w sprawach sztuki, osądzając, które z dzieł artystów zgadzają się z wiarą, pobożnością i tradycyjnymi zasadami oraz nadają się do użytku sakralnego” (SC 122). Władza kościelna zastrzega sobie prawo decydowania, czy jakaś forma i rodzaj ekspresji plastycznie jest odpowiedni do przekazywania treści religijnych. Konkretnie wskaźniki, jakimi należy się posłużyć przy ocenie są następujące¹⁹:

1. troska o godne sprawowanie liturgii (SC 123),
2. ułatwianie wykonywania czynności liturgicznych (SC 124),
3. osiągnięcie czynnego uczestnictwa wiernych w liturgii (SC 124),²⁰
4. zachęcenie wiernych do pobożności (SC 122),
5. wyrażanie wiary Kościoła (SC 122).

Zgodnie z SC 124 powinny być odrzucone te dzieła, które nie licują z wiarą i dobrymi obyczajami oraz pobożnością chrześcijańską lub obrażają prawdziwy zmysł religijny czy to z powodu nieodpowiedniej formy, czy też z powodu niskiego poziomu, przeciętności lub naśladownictwa.

Warto w tym miejscu zauważyć, że *Codex Iuris Canonici* z 1917 roku²¹ w kan. 1164 § 1 zawierał normę, iż forma sztuki musi mieć źródło w chrześ-

o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz. U. 1988 nr 2, poz. 2 ze zm.), wojewódzki konserwator zabytków przed wydaniem zezwolenia na umieszczenie tablicy, winien uzyskać opinię tej Rady.

¹⁸ *Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio „Sacrosanctum Concilium” de Sacra Liturgia*, [dalej: SC], 4.12.1963, AAS, 1964, vol. 56, s. 97–138; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 60–75.

¹⁹ Por. J. T. Martín De Agar, *Ad kanon 1220*, [w:] *Code of Canon Law Annotated: Prepared under the Responsibility of the Instituto Martín de Azpilcueta*, red. E. Caparros, M. Thériault, J. Thorn, H. Aubé, Montreal 2004, s. 940.

²⁰ *Sacra Congregatio Rituum, Instructio „Inter Oecumenici” ad executionem Constitutionis de Sacra Liturgia recte ordinandam*, 90, AAS, 1964, vol. 56, s. 877–900: „In ecclesiis noviter erigendis, reficiendis aut aptandis sedulo curetur ut idoneae evadant ad actiones sacras celebrandas iuxta veram ipsarum naturam, et ad fidelium actuosam participationem obtinendam”.

²¹ *Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, [dalej: CIC 1917], AAS, 1917, vol. 9, cz. 2, s. 11–456.

cijańskiej tradycji²². Ta reguła w analogicznym do wspomnianego kan. 1216 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku²³ została opuszczona. Brzmi on następująco: „Po zasięgnięciu opinii biegłych w budowie i restauracji kościołów, należy zachować zasady i normy liturgiczne oraz sztuki sakralnej”. Zdaniem komentatora mimo opuszczenia w nowym kodeksie zwrotu *traditione christiana receptae*, forma sztuki wciąż musi być dostosowana do chrześcijańskiej tradycji i z niej pochodzić²⁴. Przytaczany autor nie tłumaczy jednak źródła pochodzenia tego obowiązku. Można przypuszczać, że chodzi o ogólne zasady prawa kanonicznego.

Regulacje szczegółowe

Gdy chodzi o szczegółowe regulacje, to w powszechnym prawie kościelnym istnieją unormowania dotyczące budownictwa sakralnego. Jednak brak regulacji dotyczących małej architektury sakralnej. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć problem, czy ten stan prawny jest wynikiem celowego zaniechania działania przez prawodawcę, który może brak swojego działania legislacyjnego uznać za działanie racjonalne²⁵, czy też jest to po prostu luka prawna (*lacuna legis*).

W tym drugim przypadku dopuszczalnym rozwiązaniem dla szukania stosownych norm będzie zastosowanie kan. 19 KPK 1983, czyli zasady *analogia legis* poprzez odwołanie się do założenia o konsekwencji ocen prawodawcy²⁶. W rezultacie, *mutatis mutandis*, będzie można zastosować istniejące. Jest to w pełni dozwolone, bowiem można stwierdzić mocną więź celowościową między unormowanym budownictwem sakralnym a nieunormowanymi elementami tego budownictwa, czyli małą architekturą.

²² Can. 1164 § 1: „Curent Ordinarii, audito etiam, si opus fuerit, peritorum consilio, ut in ecclesiarum aedificatione vel refectione servantur formae a traditione christiana receptae et artis sacrae leges”¹. „Ordynariusze powinni zadbać, wysłuchując jeżeli to potrzebne rad biegłych, aby budowane lub odnawiane kościoły, otrzymały formę zgodną z chrześcijańską tradycją oraz prawami sztuki sakralnej” (przeł. P. Kroczek).

²³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS, 1983, vol. 75, cz. 2, s. 1–301; tekst łacińsko-polski: *Kodeks prawa kanonicznego*, Poznań 1984; [dalej: KPK 1983]. Wszystkie cytowane kanony odnoszą się do tego kodeksu, chyba że zaznaczono inaczej.

²⁴ J. T. Martín De Agar, *Ad kanon 1216*, [w:] *Code of Canon Law Annotated*, dz. cyt., s. 940.

²⁵ Na ten temat zob. P. Kroczek, *The Art of Legislation: the Principles of Lawgiving in the Church*, Kraków 2011, s. 180–181.

²⁶ Zob. więcej: hasło *analogia legis*, [w:] *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, red. A. Bator, Warszawa 2008², s. 217–220.

W KPK 1983 jest tytuł *Miejsce święte* (*De locis sacris*), gdzie prawodawca w kan. 1205–1243 podał regulacje dotyczące miejsc poświęconych, w tym także i budowli sakralnych. Istotny z punktu widzenia niniejszego artykułu jest kan. 1220 § 1. Stanowi się w nim, że: „Wszyscy, do których to należy, mają troszczyć się o utrzymanie w kościołach takiej czystości i piękna, jakie przystoją domowi Bożemu i nie dopuszczać do tego, by działo się w nim coś obcego świętości miejsca”²⁷. Przytoczony kanon powtarza niemal wiernie przepis kan. 1178 CIC 1917. Można więc mówić o pewnej tradycji kanonicznej, zawartej w niezmienionej myśli prawodawcy, co do tej regulacji.

Treść kan. 1220 § 1 jest literalnie jasna. Wszystko, co znajduje się w kościele powinno być nacechowane odpowiednim poziomem estetycznym, jaki przystoi domowi Bożemu. Należy to odnieść do jego wystroju, wyposażenia²⁸. W wersji oficjalnej kodeksu w przywołanym kanonie użyto łacińskiego słowa *decor*. Oznacza ono m.in. przystojność, ozdobę, piękno, majestat²⁹. Można powiedzieć, że norma z tego kanonu chroni wartość, jaka wydaje się oczywista, czyli właściwą estetykę kościoła. Trzeba powiedzieć, że jest to wartość trudno definiowalna w prawie uniwersalnym. Wynika to z powszechności Kościoła katolickiego i obecności w nim wielu niejednokrotnie odmiennych kultur, a co za tym idzie porządków i standardów estetycznych³⁰. Jednak przepis ten, i tu wyraźnie widać jego *ratio legis*, może stanowić motyw do stanowienia prawa partykularnego, jeżeli kompetentna władza uznałaby, że takie uregulowanie jest potrzebne³¹.

Czy dana forma wystroju kościoła mieści się w pojęciu kodeksowym *decor*, czy też nie, zależy od dyskrejonalnego uznania tejże władzy, która oczywiście może posłużyć się biegłymi (*peritus*) w sztuce plastycznej (por. kan. 1189 czy kan. 1216). Konstytucja SC w nr 126 mówi o tym wyraźnie, iż przy ocenianiu dzieł sztuki miejscowi ordynariusze mają zasięgać opinii diecezjalnej Komisji Sztuki Kościelnej, a w razie potrzeby innych wybit-

²⁷ Can. 1220 § 1: „Curent omnes ad quos res pertinet, ut in ecclesiis illa munditia ac decor serventur, quae domum Dei addeceant, et ab iisdem arceatur quicquid a sanctitate loci absonum sit”.

²⁸ J. T. Martín De Agar, Ad kanon 1220, [w:] *Code of Canon Law Annotated*, dz. cyt., s. 942.

²⁹ Hasło: *decor*, [w:] A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1958³, s. 176.

³⁰ Zob. szeroko o tym: P. Kroczek, *Problem interpretacji prawa kanonicznego w świetle pluralizmu kulturowego*, „*Analecta Cracoviensia*”, R. 37, 2005, s. 509–516.

³¹ J. M. Huels, Ad kanon 1220, [w:], *New Commentary on the Code of Canon Law*, red. J. P. Beal, J. A. Coriden, T. J. Green, New York–Mahwah 2000, s. 1431.

nych znawców, jak również komisji, o których mowa w art. 44, 45, 46, czyli diecezjalnych komisji liturgicznych.

Inne istotne normy regulujące budownictwo sakralne zawiera kan. 1216: „Po zasięgnięciu opinii biegłych w budowie i restauracji kościołów, należy zachować zasady i normy liturgiczne oraz sztuki sakralnej”. W poprzednim kodeksie analogiczny kanon obciążał obowiązkiem ordynariuszy (kan. 1164 CIC 1917). Obecnie ten obowiązek spoczywa na wszystkich, którzy zarządzają kościołami, oczywiście pod nadzorem biskupa diecezjalnego czy ordynariusza (por. SC 22 § 1 oraz SC 124).

Jak się wydaje, w pełni uzasadniony jest postulat, aby powyższe unormowania odnieść do elementów małej architektury sakralnej i dbać także o ich odpowiednią estetykę według regulacji odnoszących się wprost do budynków sakralnych.

Regulacje zwyczajowe

Trzeba jeszcze powiedzieć o zwyczaju, jako o źródle norm prawnych mogących znaleźć zastosowanie w omawianej problematyce. Zwyczaj to ogólnie mówiąc stały, utarty sposób postępowania większości członków wspólnoty, który jest traktowany jako obowiązujący wzór, który należy powielać w danym środowisku³². Jego normatywny charakter bierze się z charakteru Kościoła, jako społeczności wiernych, którzy są wspólnotą wiary i obyczajów kierowaną przez Ducha Świętego (por. np. LG 4 oraz LG 12)³³.

Zwyczaje dotyczyć mogą regulowania budownictwa sakralnego, w tym i małej architektury. Z powodu charakteru tego źródła uregulowań nie można norm z niego pochodzących podać jako powszechnie obowiązujące. Norma zwyczajowa jest częścią prawa partykularnego. Niewątpliwie przed zastosowaniem normy zwyczajowej należy stwierdzić, czy jest ona zwyczajem prawnym, czy też nie oraz zbadać, czy jest ona zgodna z przepisami prawa (zob. kan. 24, 25, 26, 28). Oczywiście zawsze kompetentna władza kościelna

³² J. M. Huels, *Back to the Future. The Role of Custom in a World of Church*, „CLSA Proceedings”, R. 59, 1997, s. 6.

³³ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica „Lumen gentium” de Ecclesia*, [dalej: LG], 21.11.1964, AAS, vol. 57, 1965, s. 5–75; tekst łacińsko-polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium*, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104–163.

może określić charakter zwyczaju (*preater legem, contra legem czy iuxta legem*) i ewentualnie zatwierdzić go lub zabronić do (kan. 23)³⁴.

Regulacje dawne

Jak już podkreślono, w obecnym powszechnym prawie kanonicznym brak szczegółowych regulacji dotyczących małej architektury sakralnej. Dawniej, w trosce o zachowanie sakralnego charakteru świątyni i innych obiektów architektonicznych, Stolica Apostolska wydawała szczegółowe rozporządzenia.

Ich przykładem może być odpowiedź Świętej Kongregacji Obrzędów (*Sacra Congregatio Rituum*) na wątpliwość (*dubium*) odnośnie do kan. 1178 CIC 1917. Pytanie brzmiało: „Utrum in ecclesiis earumque cryptis divino cultui destinatis apponere liceat tabulas cum inscriptionibus et nominibus fidelium defunctorum quorum corpora inibi tumulata non sunt nec tumulari possunt iuxta canonem 1205 § 2 Cod. I.C.”³⁵. Odpowiedź z dnia 20 października 1922 roku była następująca: „Non licere, iuxta alias resolutiones et ad tramitem decreti S.R.C. n. 733 et can. 1450 § 2 Cod. I.C.”³⁶. Zgodnie z tym wyjaśnieniem Kongregacji nie można umieszczać w kościołach lub kryptach, które są przeznaczone do kultu, tablic z napisami i nazwiskami osób zmarłych, których ciała nie są albo nie mogą być pochowane w kościele³⁷.

To rozstrzygnięcie nie miało znaczenia normy prawnej bezpośrednio zadanej do przestrzegania, bowiem zostało wydane nie jako interpretacja kanonu, lecz jako instrukcja do niego. Świadczy o tym podmiot, który udzielał odpowiedzi. Była to kongregacja, a nie – stosując dla jasności współczesną nazwę tej instytucji – Papieska Rada do Spraw Tekstów Prawnych (*Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis*)³⁸, która była właściwa do dokonania interpretacji autentycznej kodeksu.

³⁴ Tak przykładowo uczynił wikariusz generalny diecezji gliwickiej bp J. Wieczorek, stwierdzając, że nie ma na terenie diecezji opolskiej prawnego zwyczaju umieszczania tablic z nazwiskami zmarłych na ścianach katolickich świątyń. Zob. Kuria Diecezjalna w Gliwicach, Wydział Duszpasterski, „Informacje i wskazania duszpasterskie”, 1995, nr 2, s. 2.

³⁵ „Cod. I.C.” oznacza *Codex Iuris Canonici*.

³⁶ AAS, 1922, vol. 14, s. 556–557.

³⁷ Trzeba zaznaczyć, że kan. 1025 CIC 1917 ma w KPK 1983 odpowiedniki w postaci kan. 1180 oraz kan. 1242, natomiast kan. 1450 § 2 CIC 1917, na którym opiera się odpowiedź Kongregacji, nie ma odpowiednika w obowiązującym kodeksie.

³⁸ Instytucja tak zmieniała nazwę wielokrotnie, choć jej zasadniczy cel pozostał ten sam, a mianowicie wydawanie autentycznych interpretacji ustaw kościelnych. W 1922 roku, z którego

Choć CIC 1917, zgodnie z kan. 6 § 1 nr 1 z chwilą wejścia w życie KPK 1983, został zniesiony, a wraz z nim utraciły znaczenie instrukcje wydane od niego, to jednak podane przez Kongregację rozwiązanie omawianej kwestii powinno funkcjonować jako norma. Należy ją stworzyć na podstawie kan. 19. Nakazuje się w nim, aby w sytuacji, gdy w określonej sprawie brak wyraźnej ustawy, powszechnej lub partykularnej, albo prawa zwyczajowego, sprawę rozstrzygnąć m.in. z uwzględnieniem praktyki Kurii Rzymskiej (*praxis* lub *stylus Curiae Romanae*)³⁹. Tworzy się więc normę postępowania, która wyznacza sposób załatwiania sprawy na drodze administracyjnej czy sądowej przez organa niższego szczebla⁴⁰, bowiem „*stylus Curiae habet vim legis*”⁴¹.

Propozycje rozwiązań

Wypada w podsumowaniu rekapitulować ustalenia i podać propozycje rozwiązań natury praktycznej i prawnej.

Po pierwsze, prawo w Polsce reguluje kwestie związane z budownictwem małej architektury. Kościół nie musi więc dublować tych regulacji, lecz może nakazać swoim podmiotom ich przestrzeganie jako nomokanonów, czyli jako zbiór przepisów prawa świeckiego dotyczących spraw kościelnych⁴². Szczególną uwagę należy zachować przy stosowaniu lub przestrzeganiu norm w przypadku inwestycji obiektu małej architektury sakralnej, który ma być realizowany przy zabytku lub na terenie wokół niego.

Po drugie, strona kościelna powinna mieć odpowiednie jednostki lub organy – w diecezji mogą to być wydziały kurii diecezjalnej – które będą opiniować inwestycje budowlane nie tylko pod kątem estetyki, liturgicznej poprawności czy innych pierwszorzędnych z punktu widzenia kościelnego kryteriów, ale i pod kątem obowiązującego prawa budowlanego. Prawo

pochodzi omawiane pismo, nosiła ona nazwę: Papieska Komisja do Spraw Autentycznej Interpretacji Kodeksu (*Pontificia Commissio ad Codicis Canones authentice interpretandos*).

³⁹ Można, zdaniem G. Michielsa, te teminy utożsamiać: „*Stylus et praxis Curiae Romanae intelligatur per modum unius*”. Zob. G. Michiels, *Normae generales iuris canonici*, t. 1, Parisiis – Tornaci – Romae 1949², s. 626.

⁴⁰ Więcej o tym zob. G. Michiels, *Normae generales iuris canonici...*, dz. cyt., s. 625–628.

⁴¹ Tamże, s. 626.

⁴² Postuluje tak np. Ch. Donahue, *A Crisis of Law? Reflections on the Church and the Law Over the Centuries*, „*The Jurist*”, R. 65, 2005, s. 30. Na temat nomokanonów zob. np. hasło: nomokanon, [w:] *Lexikon des Kirchenrechts*, red. S. Haering, H. Schmitz, Freiburg – Basel – Wien 2004, kol. 679–680.

partykularne powinno wymagać w przypadku każdej inwestycji budowlanej, szczególnie takiej, którą obejmuje zakresem p.b., zezwolenia kompetentnej władzy kościelnej. Pomoże to uniknąć problemów oraz pozwoli na zwrócenie uwagi proboszczom, którzy odpowiedzialni są za parafie, na obowiązujące państwowe procedury.

Po trzecie, kompetentna kościelna władza terytorialna powinna wydać stosowne regulacje w np. postaci statutu Komisji Sztuki Kościelnej, który będzie zawierał przepisy przyznające kompetencje temu organowi kurii w zakresie rozpoznawania spraw budowlanych pod kątem prawnym. Taka Komisja, *nota bene*, winna być ustanowiona w danej diecezji, choć „niekiedy może się okazać słuszne, aby kilka diecezji utworzyło jedną komisję, która przez wspólne zamysły rozwijałaby działalność liturgiczną” (SC 45). Warto w tym miejscu przypomnieć, że oprócz Komisji Sztuki Kościelnej, należy w każdej diecezji ustanowić także Komisję Liturgiczną i Komisję Muzyki Kościelnej. Jak podkreśla Sobór: „Jest rzeczą konieczną, aby te trzy komisje współpracowały ze sobą, a nierzadko może być wskazane ich połączenie w jedną komisję” (SC 46). W skład ich członków, w razie potrzeby, mogą wchodzić także świeccy wybitni znawcy dziedziny (por. SC 44).

Zastosowanie się do powyższych propozycji rozwiązań jest pożądane, bowiem interwencja państwa poprzez służby nadzoru budowlanego może doprowadzić do rozbioru obiektu, co nie tylko narazić może stronę kościelną na straty materialne i kary finansowe, ale może się przyczynić do osłabienia autorytetu Kościoła.

Townscape Elements in Optics of Polish State Law and Canon Law

Summary

In recent years one can observe in Poland the increasing numbers of investments of the churchyard crosses, roadside shrines, memorials, or plaques, that is, the objects of so-called „small sacred architecture”.

The article presents the current Polish and Church law that regulate the matter. Observance of the norms from both systems of laws is required to avoid serious legal consequences, which can overshadow the noble intentions of originators.

At the end of the paper, there are given some practical remarks and specific solutions, which can be of help for the persons who are responsible for the sacred architecture in a diocese.